

NAGY ZSOLT*

A jogszociológia poszt-weberi perspektívája

Ahogy *Émile Durkheim* vagy *Karl Marx* és követőinek munkássága (most a történeti, politikai, ideológiai kérdéseket figyelmen kívül hagyva) meghatározó elemévé vált nemcsak a történelemtudománynak, a szociológiának, társadalomfilozófiának, de a jogtudomány szempontjából a jogelméletnek és a jogszociológiának is, éppúgy *Max Weber* munkái is komoly nyomot hagytak az említett tudományterületeken. (Talán azt is ki lehetne mondani, hogy a három alapvető szociológiaelméleti irányvonal (*Durkheim, Marx,*) közül az egyik legjelentősebbnek mondható.

Bár itt külön érdemes megjegyezni, hogy *Weber*, mintegy pszichológiai projekcióként, saját környezetéből indult ki, s furcsa módon ezt az egész európai (nyugati) civilizációra kivetítette, noha a két *weberi* elv: az idea és a racionalitás mindenképpen a szociológiai módszertan egyik legkiemelkedőbb áttörését hozta. Ugyanakkor – mindez nyilvánvaló szándékaival ellentétben – a tudomány (szociológia, illetve speciálisan a jogszociológia) területén nemcsak módszertanként, hanem elérendő célként és paradigmaként definiálódott. Persze ez nem jelenti azt, hogy más szociológust nem befolyásolta saját társadalmi környezete, ugyanakkor *Weber* az értéksemlegességet – mint a szociológia alapvető jellemvonását – hirdette. Ettől függetlenül a poszt-weberi jogszociológiában már egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy ez *Weber*nek sem sikerült és talán ez kivitelezhetetlen is (ettől persze az erre való törekvés egyáltalán nem felesleges).

I. Weber szociológiai módszertanának alapvető jellemzői

Szerteágazó érdeklődési köreire tekintettel nehéz felmérni azokat a koncepcionális jellemzőket, melyek szociológiájának meghatározó elemei, figyelemmel arra, hogy bizonyos munkái sok esetben a gazdaságtanhoz, politikához, etc. kapcsolódnak. Ugyanakkor ezek mindegyikének van szociológiai relevanciája, s ez különösen igaz jogszociológiájára. De mindenekelőtt – még ha kissé vulgárisan is – érdemes áttekinteni az említett principális elveket, melyek meghatározták tudományos életpályáját. Ez annál is inkább fontos, mert a poszt-weberi gondolkodás végig ezen problémák mentén, illetve azok teoretikus vagy empirikus elemzésein alapultak/alapulnak.

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

1. Az ideáltípusok problematikája

Weber szociológiája nem érthető meg az ideáltípus, mint módszertani eszköz használata nélkül, ami végső soron a szociológus (mint szubjektum) számára nyújt segítséget a komplexebb társadalmi jelenségek megértésében (jogi, politikai autoritás, gazdasági aktivitás, etc.). Ezek az ideák csupán analitikus modellek, a konkrét valóságban – azok legteljesebb formájukban – soha nem léteztek, vagyis egyetlen példát sem lehetne mondani, mely valamely ideáltípusnak megfelelne.

„Az ideáltípusok lényege, hogy az adott társadalmi fenoménon egy vagy több tulajdonságát kihangsúlyozva olyan támpont adható, ami alapján szintetizálni lehet a rengeteg eltérést, diszkrécióit, a többé-kevésbé megvélő vagy éppen alkalmanként hiányzó tulajdonságait az adott jelenségnek, s ezáltal az egységes analitikai konstrukcióval tisztában látható a társadalmi intézmény teljessége. (...) Ez végső soron egy koncepcionális tisztaság, egy mentális konstrukció, (...) ami a valóságban empirikusan sehol sem található meg vagy sehogy sem igazolható. Ez egy utópia. A történeti kutatások során az egyes eseteket elemezve megállapítható, hogy a valóság mennyiben felel meg, vagy tér el az ideális konstrukciótól.”¹

Vagyis maga *Weber* szerint is az ideáltípus a társadalmi valóságtól szükségképpen eltér, ugyanakkor, mint mentális konstrukció, kiemeli az adott társadalmi intézmény legfontosabb elemeit, például a társadalmi kapcsolatok organizmusát, éppúgy, mint a társadalmi aktusokat vagy az individuuumok cselekedeteinek értelmezési kereteit. Vagyis az ideák lehetővé teszik a szociológus számára, hogy általánosságban és absztrakt módon lássa azt, ami valójában speciális és konkrét. Lényegét tekintve egy „etalon” mely segít összehasonlítani vagy éppen kontrasztolni a szociális jelenségeket; ráadásul segíti a kutatást, hogy könnyebben meghatározzák azokat az unikumokat, amelyek eltérnek a „stilizált képtől”.²

2. A racionalitás kérdése

Weber számára – egyébként az ideáltípusokkal is összefüggésben – a szociológiai kutatások meghatározó tényezője a racionalitás, mely racionalitás áthatja a szociális struktúrát és a társadalmi cselekvéseket is. Noha nincs különösebb konvenció arra nézve, hogy *Weber* vajon pontosan mit is értett racionalitáson, mégis *Arnold Eisen* alapján néhány – egymással interferenciális viszonyban lévő – komponensét ki lehet emelni.

¹ MAX WEBER: *The Methodology of Social Sciences*. Translated and Edited by Edward A. Shils and Henry A. Finch. The Free Press. New York, 1949. 90. p.

² Részletesebben és összefoglalva is lásd még: Randall Collins: *Max Weber: A Skeleton Key*. Masters of Social Theory. Series Editor: Jonathan H. Turner. University of California. Riverside. SAGE Publications Inc. London. 1986. 31.45. p. (The Meaning of Ideas in History: Weber's Methodological Essays and Theory of Action.)

1. Elsőként kiemelhető, hogy minden, ami a „racionalitás” fogalma alá tartozik, egyfajta *szándékot* előfeltételez, amiben az individuum egy megfontolt célt szem előtt tartva törekszik annak végrehajtására.³
2. A *kalkulálhatóság* olyan társadalmi cselekvéseket jelöl, amelyek meghatározott biztonsággal kiszámíthatóvá teszik a végeredmény bekövetkeztét. Ha valaki bármilyen tevékenységet végez, annak kimenetelének valószínűségét megpróbálja kiszámítani, s ez behatárolja magatartását is, vagyis számításba kerül a kezdet, az értelem és a vég.
3. Az *ellenőrzés* – az előbbihez hasonlatosan – legalább ilyen fontos, mivel ezáltal a társadalmi cselekedetek véletlenszerűsége csökkenthető; hiszen, ha akár az egyén, akár a közösség magatartása megjósolható, sokkal kiszámíthatóbbá válik nemcsak az eredmény, de az ahhoz vezető folyamat is.
4. A racionalitás a *logika* minőségi megfelelőjének tekinthető: minden társadalmi interakció rendszerességgel felruházott, a különféle cselekedetek formál-logikai szempontból összefüggésben állnak egymással.
5. Az *univerzalitás* szintén a racionalitás komponensének tekinthető: amennyiben egy társadalmi szerkezet vagy cselekmény absztrakciós fokának kellő mértékéig jutunk, a logikai formák által ugyanezek a módszerek más struktúrák és aktivitások szempontjából is alkalmazhatóak függetlenül attól, hogy azok a társadalom melyik szegmensében található. A jogszociológiában például a kodifikált általános szabályok lehetőséget adnak, hogy azok általánosan alkalmazhatóvá váljanak a speciális esetekben is. Például a büntető törvénykönyvek nem határozzák meg a lopás tényállása esetén, hogy mi az elkövetés tárgya, vagy milyen viszonyban volt az elkövető és a sértett, csupán az elkövetési magatartást és a tulajdonhoz vagy birtokhoz kötött fogalmát.
6. S ugyan utolsónak említettem, de mégis a legfontosabb a speciális célok eléréséhez a *szisztematikusság*; a szociális organizmuson belüli módszertani rendszeresség. Folyamatosan, rendszeresen ugyanazt a tevékenységet végzik, az ismétlés, s ezáltal a kiszámíthatóság is így garantálható.⁴

Az emberi értelem és a cselekvések összefüggéseire pedig *Weber* a következő típusokat azonosította. A *célracionális cselekvés*, ami azt jelenti, hogy a cselekvők a szándékolt végcél, illetve az esetleges másodlagos eredmények bekövetkeztével számolnak, súlyozzák, illetve az elsődleges célt tartják szem előtt;⁵ más szavakkal: az individuális, partikuláris célok szem előtt tartásával célirányosan kalkulálják saját magatartásukat. (Ez nem jelenti azt, hogy minden eszközt felhasznál, mert a járulékos következmények valószínűségével és azok hatásaival is számolnak!) Az *értékracionális cselekvés* szerint a társadalmi cselekvések oka, eredete valamilyen etikai, vallási, esztétikai, etc. értékhez köthetőek és a szerint is determináltak; s ebben az esetben kevés vagy kevesebb figyelmet szentelnek a praktikus

³ *Weber* példája, hogy ha célkitűzésünk egy könyv részének egy meghatározott ideig történő elolvasása, akkor időt spórolva erőfeszítéseket teszünk ennek érdekében, ezáltal hatékonyabbá válik tevékenységünk.

⁴ RANDALL COLLINS i.m. (Rationalization: The Master Trend of History.) 61–79. pp.

⁵ Uo. 26. p.

(esetleg szükségképpen, számukra viszont mellékes) következményeknek. Az *érzelemorientált (affektív) cselekvés* olyan emocionális töltettel ellátott tettek láncolata lehet, melyeket semmiféle vagy csekély konzekvencia-kalkulálás előz meg, csupán egyéni impulzusok egymásra hatásának következményei. S végül említhető a *tradicionális cselekvés*, melynek egyértelmű alapja a szokás által generált habitus; mely tevékenységi körből általában hiányzik az önreflexió és többnyire automatikus. Végző soron bármelyik szociális aktust tipizáljuk, az egyének számára – akár idealisztikus, akár „kevert” formában – értelmet nyer, s mindez az emberi kapcsolatok társadalmi kontextusának rendszerében realizálódik.⁶

Weber szerint a jogi racionalitás a nyugati civilizációk legfőbb vívmánya;⁷ hiszen *a nyugati kultúrákban a jogalkalmazás formális és racionális procedura keretében és személytelen, univerzális szabályok alapján történik.*⁸ Ahogy Arnold Eisen fogalmazott:

„A jog racionalitása (...) egyfajta logika, ami egyszerre szisztematikusan integrálja a releváns tényezőket, és önmagában meghatározza mindazokat a tényeket, amelyek jogi relevanciával bírnak. (...) A jog tudatos szabályok logikus rendszere, absztrakt elvekkel lefedve, és az eljárás formalitásával biztosítva, az univerzalitás mentén személytelen döntéseket produkál; egy olyan rendszer, ami működésében előre kalkulálható (...) ahol a bíró vagy esküdtszék mechanikusan hasonlítja össze a tényeket és meghatározott irányelv szerint logikailag levezethető módon jut el egyik döntéstől a másikig.”⁹

3. A politikai autoritás forrásai és formái

Az autoritás kérdésével eredőjével, a hatalom és a társadalom kapcsolatáról többféle tudományág és tudományterület, mint a pszichológia, filozófia, társadalomfilozófia, szociálpszichológia, szociológia, gazdaságtan, és általában a kognitív tudományok tömkelege

⁶ Ezeket a típusokat Weber arra utalva kommentálja, hogy „nagyon ritkán fordul elő, hogy a cselekvés, különösen a társadalmi cselekvés, csak az egyik vagy a másik irányban halad. E cselekvésmódok természetesen semmiképpen sem jelentik a lehetséges cselekvésmódok kimerítő osztályozását, hanem csak szociológiai célokra megalkotott, fogalmilag tiszta típusok, amelyeket a reális cselekvés többé vagy kevésbé megközelít, vagy amelyeknek keveréke (s ez a gyakoribb eset)”. Max Weber *Economy and Society*. Vol. I.II. Edited by Gunther Roth and Claus Wittich. University of California Press. Berkeley. USA. 1978. 57. p. A különféle civilizációk és a racionalitás korrelatív összefüggéseinek weberi módszertant követő vizsgálatára lásd még: Wolfgang Schluchter: *The Rise of Western Rationalism. Max Webers's Developmental History*. University of California Press. USA. 1985. Translated by: Guenther Roth. A nyugati és a keleti civilizációk gazdasági eltéréseinek racionalitásra visszavezető elemzéshez lásd: MAX WEBER: *Gazdaságtörténet. Az egyetemes társadalom- és gazdaságtörténet vázlata*. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979.; különösen 223–279. pp. Az értékrecionalitás kérdésére pedig lásd: MAX WEBER: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Vallásszociológiai írások. Gondolat Kiadó. Budapest, 1982.

⁷ ARNOLD EISEN: *The Meanings and Confusions of Weberian „Rationality”*. *British Journal of Society*. Vol. 29. No. 1. 1978. March. 57–70. 61. p.

⁸ S ez lett a kapitalizmus egyik alappillére is, ami miatt az európai civilizációk „fejlettebbeknek” tekinthetők kortársaiknál. Ehhez is kapcsolódóan a kapitalizmus átfogó, korokon átívelő, társadalomfilozófiai okainak és következményeinek áttekintésére vö.: ANY RAND: *Capitalism: The Unknown Ideal*. With additional articles by Nathaniel Branden, Alan Greenspan, and Robert Hessen. New American Library. New York, 1967.

⁹ ARNOLD EISEN i.m. 61. p.

egyaránt és akár egyszerre (egy időben és párhuzamosan) is foglalkozott. Nos, ez a kérdés *Weber*t sem hagyta érintetlenül, s egy viszonylag jól körülírható, határozott distinkciókkal rendelkező elméleti konstrukciót prezentált, amely azóta is – persze nem az egyetlen – aláfölrendeltség egyik eszmei posztulátumának tekinthető; s noha nem sok újdonságot tartalmaz, de a jogszociológiai problémák megvilágításához, ennek – egy kissé egyszerűsített – áttekintése elengedhetetlen.

Weber szerint az adminisztratív struktúra ideális esetben elhatárolódik a politikai rendszertől, s igazából az előbbinek van képessége arra, hogy valós (akár fizikai) hatalmat gyakoroljon az egyének felett. Az előzőek miatt megkülönböztette az úgynevezett *hatalom (domination)* fogalmát, ami „egy lehetőség egyesek számára, hogy bizonyos szempontból, vagy minden esetben engedelmisséget követeljenek másoktól és azok engedelmeskednek is ezeknek a parancsoknak”.¹⁰ A hatalom lehet legitím vagy akár illegitím is; ennek egyik lehetősége a tényleges fizikai vagy pszichikai kényszer, mely engedelmisség oka egyszerűen a megtorlástól való félelem. (Bár *Weber* gondolkodásában a hatalomnak ez a fajta gyakorlása illegitím, mert az alárendeltek által sem igazolva, sem érvényesítve nincs, ezért az ilyen típusú szuperioritás rendkívül instabil, és meglehetősen nehéz hosszú távon fenntartani.) Amennyiben viszont a hatalmat legitímnek tekintjük, ezt már inkább *uralomnak (authority)* nevezhetjük; miszerint az alárendeltek a rendelkezéseknek önkéntesen vetik alá magukat, mert a szabályok alkotójának személyét vagy rendjét érdemesnek és ezzel együtt a normákat jogosnak, helyesnek tartják. Mindezt pedig az alárendeltek – mivel elfogadják a normák „igazát” – engedelmeskednek, s így nincs is szükség komolyabb, egyben rendkívül költséges kényszerre.¹¹ Ami viszont politikai- és jogszociológiáját illeti érdemes áttekinteni az uralom *Weber* által meghatározott különféle (történetileg sem irreleváns) fajtáit.

Weber nemcsak egy jól körülhatárolt csoportok szemléletét identifikálta, hanem az *autoritást* (akiknek engedelmeskednek) és a *normákat* is (amiknek engedelmeskednek) S ebből következik az is, hogy a *weberi* három hatalmi típus és a négyből három legitím normarend között három relációtípus különböztethető meg:

1. A profetikus vezető karizmatikus autoritása indukálhat a hit által legitímált *normát* (szent törvények) amit a társadalom tagjainak (a követőknek) érzelmi, hitbéli attitűdje érvényesít.
2. A tradicionalistás által legitímált *norma*, amely legitimitását a szokástól, szokásos használatától eredezteti, s partikuláris autoritást biztosít a tradicionális hatalom (illetve az azt képviselő személy/ek) számára.
3. A racionális-legális *norma*, amely a legalitás társadalmi elismerésén alapul, továbbá létrehozásának és alkalmazásának formális procedúráján keresztül teremt meg bázisát a magas színvonalú bürokratikus intézményeknek.

¹⁰ MAX WEBER: *Economy and Society*. i.m. 212. p.

¹¹ Uo. 212. p.

II. A weberi perspektíva újragondolása

Mielőtt a későbbi *weberen* alapuló jogszociológiai felfogásokat elemzenénk, érdemes egy-két kérdéskörre kitérni, amelyek nemcsak az Ő, de többé-kevésbé követői gondolatmenetét is meghatározták; nevezetesen az értékmentes társadalomtudomány, és a megértés (*Verstehen*) elve, melyek, mint módszertani kérdés, a szociológia alapját és lényegét képezik.

Ami az első kérdést illeti, *Weber* többször, szinte szó szerint, „kirohant” azon szociológusok, illetve munkáik ellen, akik kutatásaik során valamilyen (politikai, társadalmi, morális stb.) érték mentén kezelték a társadalmi jelenségeket vagy azok befolyásolták a módszertani tisztaságot, mivel – bármilyen is legyen (mondjuk) az erkölcsi véleménye – egy szociológust nem befolyásolhatja semmiféle személyes hitvilág. (*Felismerni egy hitrendszert egy kérdés, viszont amellet kiállni egészen más dolog!*) A szociológusnak a társadalmi kérdéseket illetően abszolút neutrálisnak kell maradnia és tartózkodnia kell minden értékítélettől. Noha – ugyan elsőként talán paradoxnak tűnhet – *Weber* maga is érvelt az értékrationális cselekvés, mint társadalmi jelenség mellett, de a szociológus számára ez az érték csupán a vizsgálódás tárgya lehet. (Egyetlen dolog talán kimaradt a gondolatmenetből: a szociológus nem társadalmunk tagja?!) Amíg a társadalom kényszerítheti tagjait meghatározott értékek szerinti cselekvések sorozatára, addig a tudományos vizsgálódás az értékek hitrendszerének interpretív megértésére koncentrálhat; a szociológia analízáló és nem értékelő diszciplína. Egy társadalmi jelenség analízálása nem jelent mást, mint empirikus tények megfigyelését, méghozzá abszolút objektív módon, s ehhez képest minden értékalapú kutatás torzítja a valóságot és ezzel együtt a tudományos validitás tényét is.

A második kérdés elsősorban a német *historicismus* hatásának eredményeként kialakult gondolatmenetet (amely egyébként a korabeli inkább populáris intellektuálissal párhuzamban, ami az akkori modern tudományos eredményeket és a korábbi misztikus világot ötvözve egyfajta spiritiszta gondolatvilágot képezve a múlt és a modernizmus ötvözeteként aposztrofálódott) a társadalmi organizmus kultúrájának belső értelmi szerkezetét, érzelmi világát és a spirituális tapasztalatot egyszerre – sokszor eklektikusan – vizsgálódásának alapjaként használta. Viszont ezt meglehetősen konzekvens módon: „a tudomány a társadalmi jelenségek megértése, ezzel párhuzamosan pedig azok magyarázatoként szolgáló ok-okozati összefüggések és következmények rendszerének feltárása”.¹² S bármilyen társadalmi fenomént nézünk meg, vizsgálható más jelenségekkel való kapcsolata; a szociológus feladata pedig, hogy a szociális tevékenységek mögött álló, meglévő és felismert értékeket, illetve azok összefüggéseit megértse. Ez a „*Verstehen*”-szemlélet a szociológus számára az elsődleges segítség, hogy az emberek cselekvési mechanizmusait megértse, és megmagyarázza. *Weber* az interpretív megértés két formáját különböztette meg: 1. a közvetlen megfigyelés alapján történő megértés, ami „egy társadalmi cselekvés vagy egy szociális szituáció szimbolikus kifejeződésének közvetlen megfigyelése anélkül, hogy annak szélesebb kontextusára reflektálnának”; 2. a magyarázó megértés pedig „egy partikuláris cselekvés szélesebb kontextusba helyezésével olyan tényeket is a vizsgálatba vonnak, amelyek látszólag nem állnak kapcsolatban a tevékenység közvetlen megfigyelése alapján”.¹³

¹² Uo. 4. p.

¹³ Uo. 7. p.

Az előbbi kérdések áttekintése elsősorban azért szükséges, mivel a *weberi* szociológia, és jogszociológia újragondolása a fenti módszertani alapvetések alapul vételével történt. Ez persze nem jelenti azt, hogy a későbbi intellektuális vállalkozások nem tértek le az eredeti gondolatmenettől vagy éppen nem érték azokat kritikák, azonban a metodológiai alapok többé-kevésbé változatlanok maradtak, ami már egyfajta közös pontként is értelmezhető a különböző tudományos nézetekben. Ebből és természetesen a jogszociológia szempontjából tekintve talán a leginkább érdemes – persze témakörök szerint csoportosítva – áttekinteni *Gerald Turkel*, *Martin Spencer*, *David Campbell*, *Alan Hyde* és *Tom R. Tyler* társadalmi renddel és legitimitációval kapcsolatos neo-weberi nézeteit. Tehát nem a szerzők tudományos téziseinek ismertetése szerint, hanem a *weberi* szociológiai kérdések alapján csoportosítva érdemes az egyes poszt-*weberi* tudományos kutatásokat feleleveníteni.

III. Legitimáció a joguralmi rendben

1. Legitimáció és rend

A korábbiakban is kifejtettek szerint a hatalom legitimitása, vagyis, ami így uralomnak nevezhető lényegében abból fakad, hogy a vezetőnek az alávetettek nemcsak engedelmeskednek, de megvan bennük az engedelmisségi készség is. Ezzel kapcsolatban a jogszociológus *Gerald Turkel* összehasonlította a kényszeren, illetve a konszenzuson alapuló hatalmi formát.¹⁴ Az utóbbi esetben a hatalom szinte mindig tartósabbnak bizonyul, mivel az alárendelték szabadon választották az engedelmisséget, továbbá e kötelezettség vállalásának általában egyik fő oka az értékekben és hitvilágban való azonosság. Vagyis a konszenzus, mint a kooperatív társadalmi cselekvések egyik formája a legitimáció alapvető bázisa. Mindez megalapozhatja a személyes befolyások (vállalti vezetők, politikusok, bírók stb.) illetve a politikai és társadalmi intézmények (törvényhozás, kormányzat, bírászkodás stb.) befolyásának magyarázatát. *S a társadalomnak a társadalmi rendet szolgáló legitimációba vetett hite orientálja a közösséget saját rendjük fenntartására.* A társadalmi tevékenységek pedig elsősorban a legitim rendben való hiten alapulnak, s ezért annak a valószínűsége, hogy az emberi cselekvések a kormányzati hatalomnak megfeleljenek, a „rend érvényességén” múlik. Másképpen mondva: *minél nagyobb a társadalmi rend érvényessége, a közösség annál inkább akar engedelmeskedni a szabályoknak, és annál nagyobb a valószínűsége, hogy el is fogadják a normákat, annál nagyobb a valószínűsége a jogkövetésnek (a jog érvényesülésének) és minél inkább maguktól követik a szabályokat, annál inkább fogadja el maga a társadalom is az említett rendet.*¹⁵ Ebből

¹⁴ GERALD TURKEL: *Legitimation, Authority and Consensus Formation*. 8. *International Journal of the Sociology of Law*. 19. 1980. 23. p.

¹⁵ Elég csupán egy mindennapi praktikus - a jogi eljárások keretei között megtörténő – gyakorlatra gondolni, amikor mondjuk egy jogi képviselő az idézés időpontjában megjelenik a bíróság előtt, és nyilatkozik is, de mindezt nem egy habituson kívüli kényszer, önérdék vagy büntetéstől való félelem okozza, hanem mert úgy

következően minden társadalmi rend azon a legitimitáson alapul, amely – az autoritással való kapcsolattal együtt – segít fenntartani a hatékonyságot és a stabilitást: csak egy hatékony társadalmi egyetértés és együttműködés képes a társadalom, mint intézmény funkciójának hatékonyságát biztosítani.¹⁶

2. Érték-racionalitás és autoritás

Néhány neo-weberianus, mint például *Martin Spencer* kiterjesztette a hatalom legitimitásának ideáját, s a meglévő három mellett megállapított egy negyedik autoritási formát is (amit álláspontja szerint *Weber* figyelmen kívül hagyott). Ez a negyedik típus pedig az úgynevezett érték-racionális autoritás, amelyről elsősorban morális elvek alapján tájékozódhatnak és ideáltípusként felhasználható a magasabb szintű kormányzás hatalomgyakorlásának vizsgálatára. *Spencer* ezzel kapcsolatban egy kissé részletesebb elemzéssel szolgál, aminek bázisa a legitim szociális rend, mint normatív rendszer, ami a különböző aktorokat köti az úgynevezett jogosultságokhoz;¹⁷ vagyis „egy kicsit kiegészítette a listát”. A társadalmi rend legitimitációja eszerint lehet a) a hagyomány szerinti, ahol a hit az örökkévalóság óta létező és mindig is létezni fogó entitáson alapul; b) származtatható abból az elsősorban emocionális attitűdből, miszerint az érvényességet egy újonnan felmerült szokatlan „csodaszerű” jelenséghez kötik (például karizmatikus személyiség); c) eredeztethető egy abszolútnak tekintett értékbe vetett hitből, amire minden tevékenység (sőt további szabály is) visszavezethető;¹⁸ d) vagy származhat egy racionálisan végig gon-

is érzi, hogy ez neki kötelessége. Ebben az esetben természetesen nem az adott bíró személyének engedelmeskedik (pedig valójában igen) hanem az igazságszolgáltatási rendszernek, akit a bíró csupán fizikailag képvisel. JAVIER A. TREVINO: *The Sociology of Law. Classical and Contemporary Perspectives*. Transaction Publishers. New Brunswick (U.S.A.) London (U.K.), 2008. 186. p.

¹⁶ A jog érvényességével és érvényesülésével kapcsolatban a *weberi* látásmódról bővebben lásd: VISEGRÁDY ANTAL: *A jogi szabályozás eredményessége*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2006. 19–21. pp.

¹⁷ MARTIN SPENCER: *Weber on Legitimate Norms and Authority*. 21. *British Journal of Sociology*. 123. 1970. 123. p.

¹⁸ Erre talán egy nagyszerű példa, amikor Jézus kinyilatkoztatja a Tízparancsolat alapjául szolgáló – ezzel a szövetséget is új értékalapra helyező - abszolút premisszát: a *szerelem* elvét. Ahogy Máté Evangéliuma mondja: „Amikor a farizeusok meghallották, hogy a szadduceusokat elnémította, egybegyűltek. Egyikük pedig, egy törvénytudó, kísértetni akarta őt, és megkérdezte tőle: Mester, melyik a nagy parancsolat a törvényben? Jézus így válaszolt: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. *Ez a két parancsolat tartja az egész törvényt és a prófétákat.*” (Mt. 22. 34-40.) Ennek egyik verzióját prezentálja Márk Evangéliuma is, miszerint: „Ekkor odament az írástudók közül egy, aki hallotta őket vitázni, és mivel tudta, hogy Jézus jól megfelelt nekik, megkérdezte tőle: Valamennyi parancsolat közül melyik a legfőbb: Jézus így válaszolt: Ez a legfőbb, halljad Izráel, az Úr, a mi Istenünk, egy Úr és szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. A másik ez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincsen más, ezeknél nagyobb parancsolat. Az írástudó azt mondta neki: Jól van Mester, helyesen mondtad, hogy egy Isten van, és rajta kívül nincsen más; és ha szeretjük őt teljes szívünkkel, teljes elménkkel és teljes erőnkkel, és ha szeretjük felebarátunkat, mint magunkat, sokkal több az minden égő és véres áldozatnál. Jézus pedig, amikor látta, hogy értelmesen felelt, ezt mondta neki: Nem vagy messze az Isten országától. És többé senki sem merte őt kérdezni.” (Mk. 12. 28-34.) Vagyis az isteni „természetes” törvény is értelmezhető hierarchikusan, továbbá a parancsolatok sem lehetnek egyértelműek, hiszen a befogadó intellektusán („Isten országához való közelségén”) múlik azok alkalmazhatósága és alkalmazása.

dolt és akként elismert legális rendből. Innen kezdve a társadalmi rend legitimitása eredeztethető a hagyományból, vélt vagy valós „rajongásszerű” hitből származtatható attitűdből, az abszolútumnak tekintett morális értékből, és a racionális legalitásból.

A fentiek alapján, illetve Weber hagyományos felosztását is a mátrixba belevonva *Spencer* egy formál logikai hálót produkált, s így már a legitimitásnak a következő fundamentális kategóriát lehet felvázolni. 1. Karizmatikus autoritás. 2. Tradicionális uralom. 3. Racionális-legális uralom. 4. Tradicionálisan legitimált normák. 5. Érzelmi validitáson alapuló szabályok. 6. Az abszolút érvényesség szabályai. 7. A racionális-legalitás normái.

Vagyis a különféle társadalmi, hatalmi, politikai ideális rendszerek, kombinálódnak a különféle módokon kiadott, ismertetett és érvényes (érvényesülő) normákkal, és a különféle szemléletek összefüggésben lehetnek a különféle normákkal és autoritásokkal. Ezek azonban nem feltétlenül kizárólagosan, formálisan kapcsolódnak egymáshoz. Sokkal inkább egy valószínűségi megtalálhatóság, modernebb kifejezéssel élve korrelálhatóság szerint. Tehát például *Spencer* szerint, mondjuk az érzelmi attitűd megtalálható a fenti kategóriákban legalább öt esetben, vagy például az érték-racionális eselekvés nemcsak a vallási értékeknél (azon alapuló társadalmakban) található meg, hanem akár mind a hét említett esetben is.

Egyébként *Spencer* is megemlítette, hogy a fenti hatodik kategória (abszolút normákhoz való kötődés) jogelméleti szempontból többé-kevésbé megfelel a természetjog eszméjének, mivel a természetjogi gondolatmenet is magasabb rendű morális princípiumokhoz köti a hétköznapi normák létét és érvényességét. (Erre mondjuk egyik legjobb példa, a polgári jog szabályai között található, hiszen e jogág szinte mindegyik tételes rendelkezése levezethető egy magasabb szintű civiljogi elvre, mint például egyenlőség, szabadság, vagyis konkrétan mondva a felek közötti egyenlő viszony és bánásmód, illetve a szerződési szabadság.) Noha az is figyelemre méltó lett volna, hogy az előbbi logika alapján – legalábbis jogelméleti kérdésként vizionálva – eljuthatunk a fogalomjogászathoz, miszerint mindent vissza lehet vezetni egy magasabb szintű fogalomra, és végül azok is egy abszolút fogalomrendszer kereteiből deriválhatóak. Sőt – ezt megerősítendő – álláspontja szerint a jogi gondolatmenetek mindegyik formája visszavezethető egy abszolút értékkel és szubsztantív racionalitással bíró normához. Ezért végső elvek valójában vallási, etikai, erkölcsi, társadalmi szokásokból eredeztethetőek, ám mindezeket konkrét szabályok logikai rendszerébe helyezték és immáron kétségbevonhatatlan volt a jog primátusa, s fel sem merül(t) a norma eredetének jellege.

A fenti konceptuális keretek között *Spencer* egy újfajta autoritáselméletet dolgozott ki, ami eltér a weberi hármass klasszifikációtól; viszont egy újabb típust is „bevitt” a képletbe, még hozzá az érték-racionális autoritást. Ellentétben a jogi racionalitással, melynek autoritása a formalitáson múlik, ez a fajta hatalomgyakorlás a szubsztanciális morális elvekből eredeztethető.

„A racionális-jogi autoritás tipikusan a bürokráciában található meg és a környezetéhez kapcsolódó speciális normák kontextusában értelmezhető. Ez a fajta autoritás tipikusan az államok berendezkedésének magasabb strukturális szegmenseiben találhatóak meg (elnök, miniszterelnök, kancellár, alkotmányos monarchia uralkodója, de mindenképpen a felsőbbbség elvéhez köthetőek). S mint ahogy a legális racionális jog esetében sem az egyes

*emberek cselekedetei, hanem az adminisztráció fikciója rendelkezik hatalommal, így az érték-alapú kormányzás sem az egyes embereken múlik, hanem a princípiumok hatalmán.*¹⁹

Egyébként ennek az idealisztikus archetípusnak a bevezetésére elsősorban a modernebb állam-berendezkedés miatt kerülhetett sor, hiszen *Weber* korát nézve, később már több ország egészen más politikai struktúrát alakított ki, mint például a demokratikus politikai intézményekben megtalálható választási rendszer, az ezzel összefüggésben lévő politikai elektori szisztéma, továbbá a vezető személyek (elnök, kancellár, szenátor, stb.) akár közvetlen, akár elektori választása, illetve az ezeknek megfelelő összehangolt állami rendszer. A legális-rationális keretek között „a vezető dominanciája nem magyarázható a vezető erősödő vagy gyengülő autoritásigényével.”²⁰ Elsősorban egy félig-meddig jogon kívüli – bár szabályokba foglalt – autoritásból ered, egy végső szabályon, amelyet többnyire alkotmánynak hívnak, ami megalapozza azokat a formális normákat, amelyek ennek megfelelően működtetik az uralmi rendszert.

3. Értéksemlegesség és legitimitáció

A következőkben, ugyan nem eltávolodva *Weber* szociológiájától és jogszociológiájától, a poszt-weberi jogszociológiában munkáinak kritikája is megjelenik, s ezáltal a legitimitáció, illetve a kibocsátott szabályok kérdéskörének problémaköre mélyebben is áttekinthető. Elsőként érdemes szemrevételezni *David Campbell* weberi módszertannal kapcsolatos munkáit. *Weber* szerint a szociológus, mint kutató munkássága során elsődleges prioritást kell élveznie az értéksemlegességnek, vagyis, ahhoz, hogy megismerje a társadalmi cselekvések mögött rejlő értelmi hátteret, etikai szempontból semlegesnek kell maradnia, s a hit vagy értékek tekintetben tilos mindenféle „igaz-hamis”, „helyes-helytelen” értékítéletet hoznia, mivel ez torzíthatja a kutatás eredményét. Ám *Campbell* szerint ez a fajta értéksemlegesség egyszerűen tarthatatlan, ténylegesen megvalósíthatatlan, ugyanis saját értékeit bármennyire is – akár tudatosan – igyekeznek elrejtteni, bár ez az eredményben, mint „ítéletben” inherensen mégis jelen van. S ehhez hozzá kell tenni, hogy ezek a rejtett individuál-specifikus impressziók ténylegesen léteznek, és ezek pedig – ha nem is kifejezetten – meg is jelennek, ez pedig szerinte leginkább *Weber* legitimitás-elméletében ragadható meg. *Campbell* elméletében az állammal és a joggal kapcsolatos emberi értékítéletek a legitimitás körüli hitben gyökereznek. Ezért, álláspontja alapján, a szociológusnak épphogy a legitimitás értékeire, mint az emberek autoritás felé való orientációjának

¹⁹ MARTIN SPENCER: *Weber on Legitimate Norms and Authority*. 21. *British Journal of Sociology*. 123. 123–134. pp.; 130. p.

²⁰ Uo. 129. p. Ennek egyik legjobb példája, amikor egy politikai vezetőt azért nem választanak meg, mert a többség nem ért egyet a kijelentésével, hanem mivel nem felel meg a többség – beleértve a kronológiai értelemben vett többséget is (szokásokat, szokásjogot) – elvi álláspontjával.

specifikus formájára, kell tekinteni.²¹ Tehát amíg *Weber* a hit, értékítélet, szociális erkölcs, etc. tekintetében csak az említettek tényeire és tartalmának következményeire koncentrált, addig *Campbell* az érvényesülés empirikus szignifikanciáján túl elkerülhetetlennek tartja – legalábbis a legitimitás kérdésében mindenképpen – a szociológiai vizsgálatok érték-alapú megjelenését.²² Ugyanis *Weber* kapcsán feltehető egy érdekes kérdés: hogyan lehet, hogy az értéksemlegesség hirdetésével párhuzamosan saját értékeit tekintette elsődlegesnek a szociológiai vizsgálatok során? (Hiszen az értéksemlegesség, amennyiben hiteszerűen ragaszkodunk hozzá, is egyfajta értékorientációt jelent!) Álláspontja szerint ez csak két módon volt számára lehetséges: 1. A társadalom hitének a legitim társadalmi rendbe vetett konzerválásával. 2. A társadalom hitvilágát nem önértékelési és megértési renddel azonosította, hanem saját, a legitimált autoritással kapcsolatos sémáján alapuló teoretikus rendszerével. (Vagyis saját korát és országát tekintette mintának!)

Ráadásul a társadalmi cselekvések *weberi* négy archetípusa (célracionális, értékrationális, érzelemorientált, tradicionális) közül – egyfajta szociológiai agnoszticizmust prezentálva – valójában csak a célracionális cselekvés érthető meg szociológiai szempontból. A másik három típus esetében – amelyek egyébként is a racionalitás „alacsonyabb fokát” képezik – a megfigyelés és a megértés már komoly nehézségekbe ütközik. Sőt *Campbell* még tovább ment és kijelentette, hogy az utóbbi háromféle cselekvési mechanizmus empirikusan nehezen vagy egyáltalán nem mérhető. Ehhez képest *Weber* a racionalitás alapján magyarázott mindenféle társadalmi cselekvést, ezáltal „kiszámíthatóbbá” vált mindazon cselekvések összessége, amelyek valójában irracionálisak, megjósolhatatlanok, különféle hitvilág kereteiben értelmezhetőek, etc. Legalábbis a felállított elméleti keretek között tényleg számítható, azonban nem feltétlenül vezet a megfelelő, prognosztizált eredményhez, mivel nem vette figyelembe a többi idea kiszámíthatatlan, legtöbbször tapasztalati úton felmérhetetlen, azonban elkerülhetetlen befolyását. *S Campbell* szerint *Weber* pont emiatt helyezte – még ha nem is tudatosan – a célracionálitást az oksági magyarázatok alapjául, mivel a többi faktor nehezen magyarázható tényezőknek minősülnek.

A legitimitáció tanulmányozásához szükségessé vált a mögöttes attitűdök megértése (*Verstehen*); vagyis a kérdés: mi játszódhat le valakinek a gondolatvilágában, ami miatt az adott hatalmi rendszert legitimnek és követni valónak találja. Ezzel összefüggésben *Weber* végső megoldásként úgy találta, hogy a társadalom a rend fogalmát a stabilitással azonosítja; szociológiai szempontból e kettőt szoros korrelációban látja. Egyfelől az individuális hitvilág társadalmi renddel kapcsolatos rendszerének megértése, másfelől ennek a rendnek stabilitást kell hordoznia; azonban e kettő ellentmondást hordoz magában. Ez az ellentmondás akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a kettő korrelációját meg kell magyarázni. (Egy példával érzékeltetve: a patriarchális társadalomban a tradicionális uralom – úr és szolga relációjában – érvényesült, alapjául egy hitbéli szemlélet szolgált, miszerint

²¹ *Weber* pont az említett kérdésre adta azt a konkrét és egyértelmű választ, miszerint „a valóságba vetett subjektív hit felmérése és valószínűsítése (korrelációja más értelmi jelenségekkel) vezethet rá az adott szokásnak, rendnek a valós lényegére”. MAX WEBER i.m. 33. p.

²² DAVID CAMPBELL: *Truth Claims and Value-Freedom in the Treatment of Legitimacy: The Case of Weber*. 13. *Journal of Law and Society*. 207. 1986. 212. p.

a hatalom forrása „az emlékek idők homályába veszett állandóságának szentségében” található meg.²³ Am *Campbell* véleménye kissé elérő, mivel az alávetett lehet, hogy egyetért, lehet, hogy nem ért egyet a hatalmi, illetve az alávetettség relációval és pozícióval. Ezért – *Weberrel* ellentétben – szerinte a patriarchális autoritás bázisa (talán az emlékezet nélküli múltnál is régebből eredeztethetően) az alávetett hitén múlik, miszerint *ez az öröktől fogva meglévő, örökké tartó, a természettől eredő, hierarchikus társadalom rendjéből következik.*²⁴ Vagyis *Campbell* megállapítása szerint *Weber* több esetben elméleti konstrukcióihoz illesztette az empirikus magyarázatokat. Egyébként végső soron azon az állásponton van, hogy egyedül a legális hatalmi rend esetében lehet a *weberi* értékmentes kutatásokat elvégezni; ezzel szemben a karizmatikus vagy tradicionális autoritás, a szociális aktorok tevékenységének irracionális formáján alapulnak, ezért az értéksemleges fel sem merülhet.

4. A legitimitás koncepciójának feladása

Alan Hyde szintén a jogszociológia oldaláról közelítvén illetve kritikával *Weber* legitimitás teóriáját még egy 1983-ban „A legitimitáció elmélete a jogszociológiában” (*The Concept of Legitimation in the Sociology of Law*) című munkájában. *Hyde* kérdése a legitimitás teóriájával kapcsolatban kétirányú: 1. az emberek legitimitásba vetett hite ténylegesen befolyásolja-e viselkedésüket; 2. vajon minél több ember hisz egy társadalmi rend legitimitásában, annál valószínűbb, hogy engedelmeskednek az autoritás normáinak? Ugyanis számára fennállt a gyanú, hogy az igazgatási, bírósági stb. intézmények és ezek formális eljárásai keretei, illetve döntései objektívnek láttatása ténylegesen befolyásolják a társadalomnak a jog legitimitásába vetett hitét. *S Hyde* végül explikálta, hogy empirikusan bizonyítható, miszerint *Weber* politikai- és jogszociológiájának központi koncepciója (nevezetesen a formális legitimitáció) miért is irreleváns a hétköznapi emberek jogi normáknak megfelelő viselkedését illetően.

Ugyanis kimondható, hogy valójában rengeteg motivációja lehet az engedelmességnek, (s ezzel *Weber* is tisztában volt) azonban mégis három motivációs ideáltípust kiemelt ezek közül: *habitus, mint szokás, önérdek és legitimitáció.*²⁵ Ez utóbbi (ti. a legitimitáció) elvezet a jogi vagy politikai rendhez, amely végső soron a fizikai vagy pszichikai kényszeren alapul; ez pedig lényegét tekintve a negatív szankciótól való félelmet jelenti. Épp ezért *Hyde* a következő problémát vetette fel: ha minden szociális tevékenység megmagyarázható a *habitu*ssal, az *önérdek*kel vagy a *szankciótól* való félelemmel, szükséges-e a legitimitáció elmélete, mint a jognak való engedelmesség magyarázata? De a kérdést – egy kissé

²³ MAX WEBER i.m. 215. p.

²⁴ Elég csak arra gondolni, hogy ha valaki mindig ugyanabban a társadalomban él, annak a kultúrának a keretein belül szocializálódik, internalizálja a viszonyokat és soha nem tapasztalt másféle szituációt, akkor nem is képes kritikát gyakorolni, számára nincs alternatíva, ráadásul saját körülményeit univerzálisnak is tartja. *Weber* alapvető stratégiája, hogy a társadalom tagjainak gondolatvilágát egyértelműen viselkedésük kizárólagos motivációs okának tartja. Robert Grafstein: The Failure of Weber's Conception of Legitimacy: Its Causes and Implication. 43. Journal of Politics. 546. 1981. 472. p.

²⁵ Max Weber i.m. 31. p.

leegyszerűsítve – meg is lehet fordítani: a jog legitimál-e bármit is? De talán még ennél is tovább lehetne menni: ha az emberek elfogadják a bírósági döntéseket, miért teszik ezt?

Weber látásmódja szerint a racionális-legális autoritás a jogi eljárások formalitáson keresztüli korrektségén nyugszik, ezért „napjaink legitimációjának leginkább elterjedt formája a legalitásba vetett hit, minden olyan jogi döntéssel való egyetértés, ami formálisan korrekt”.²⁶ E modell szerint azonban a legitimáció nem a speciális jogi szabályokon múlik, sem azok minőségén, hanem pusztán a procedurális formalitáson, ami előbb-utóbb a hatósági döntések kimenetelét is meghatározza. Erre mondta Hyde, hogy ez a *formális legitimitás teóriája*, s ennek épp ellentétje – a sok jogszociológus kutató által hangsúlyozott – *úgynevezett szubsztanciális legitimitás*. A jogszabályok legitimitása talán inkább azon múlik, vajon azok megfelelnek-e a társadalom morális értékeinek.

Nos, Hyde rámutat, hogy a társadalomtudomány (így jelen esetben különösen a politikai- és jogszociológia) rendkívül eltérő nézőpontokat képvisel a bírói, hatósági döntéseknek való engedelmesség okait illetően. Csak néhányat kiemelve. Érvelések sokasága szól amellett, hogy a *jogkövetés lényege maga az egész szociális rend* (politikai rendszer, mint például a demokrácia) más vélemények szerint a partikuláris jogi döntések követése azon a tényen nyugszik, hogy a *hasonló döntéseket esetről-esetre kimondják*, és ezzel megerősítik azokat a normákat, amelyeket az adott politikai rendszer hozott létre (például parlament, uralkodó). Azonban Hyde kiemeli, hogy szinte nincs olyan társadalomtudományi munka, ami alátámasztaná, hogy a *legitimálás folyamata sok esetben a közösség hitén és magatartásán, vagyis szokásain múlik*.²⁷ S épp ennél a pontnál emelhető ki az a következtetés vagy éppen ténymegállapítás, hogy az empirikus tanulmányok nem igazán támasztják alá Weber formális legitimitásának teóriáját. A felmérések egyértelműen rámutatnak, hogy a társadalom nagy részének alig van, vagy sok esetben szinte semmilyen tudomása nincs a bíróságok tevékenységéről (erre már mondjuk *Oliver Wendell Holmes* is rámutatott) még azokról a döntésekről, amelyek viszonylag nagyobb publicitást kapnak, is rendkívül kevés ismeretük van. S ami a legfontosabb, a hatósági döntések esetében, azok megítélése tekintetében a morális tartalom kerül előtérbe, vagyis a végeredmény erkölcsi megítélése, illetve a döntésben rejlő inherens erkölcsi tartalom.²⁸ Ám a jogkövetés esetében ez is megkérdőjelezhető, mivel ez az erkölcsi tartalom a társadalom

²⁶ Uo. 37. p.

²⁷ A jogkövetésről részletesebben lásd: VISEGRÁDY ANTAL i.m.

²⁸ *Oliver Wendell Holmes* egyik parafrázisa, miszerint a rossz embert (bűncselekményt elkövetőt) nem érdekli sem az anyagi jog, ami a büntetést meghatározza, sem az eljárási jog, ami a tényállás felderítésének, a jogi megítélésnek és a büntetés kiszabásának módját képezi; egyszerűen az érdekli, „mennyit fog kapni”. „*It does not matter, so far as the given consequence, the compulsory payment, is concerned, whether the act to which it is attached is discribed in terms of praise or in terms of blame, or whether the law purports to prohibit it or to allow it. If it matters at all, still speaking from the bad man's point of view, it must be because in one case in not in the other some further disadvantages, or at least some further consequences, are attached to the act by the law.*” A felvázolt gondolatmenet teljesen független a jogtól, azok doktrínáitól, elveitől, és logikájától („*insignificant legal doctrines*”). OLIVER WENDELL HOLMES: *The Path of the Law*. 10. Harvard Law Reveiw. 457. 1897. 462. p. Mindemellett természetesen a laikusoknak fogalmuk sincs a szabályozási keretéről, vagy arról az apró problémáról, hogy minden élethelyzetre nem lehet külön normát alkotni, ezért számukra az egész szövevényes, kiismerhetetlen, és erkölcsileg valószínűsíthetően korrupt.

szemében mindig a konkrét üggyhöz kapcsolható, a szabályok pedig – még ha meg is felelnek a társadalom erkölcsi elvárásainak – túl általánosak, semhogy minden egyes esetben a konkrét erkölcsi megítélésnek megfeleljenek. Ebből pedig mivel (ti. a normák tartalmáról, értelmezéséről és az azok alapján hozott döntésekről a társadalomnak minimális ismerete van) az eljárási rend megtartása szintén reflektálatlan marad, következhetne, hogy a társadalom tagjainak a jogi vélemények és hatósági határozatok döntésének való engedelmesség (immáron kizárólagos alapon) inkább önérdékből vagy félelemből történik. Tehát kimondható, hogy mivel a közösség tagjainak messze többsége figyelmen kívül hagyja a hatóságok döntési alapját, az individuális jogkövetés sem a formális sem pedig a szubsztanciális morális értékekben gyökerező legitimitációban (a jogosságban való hit) található meg. Ezért mondhatta ki *Hyde*, hogy „a legitimitáció szignifikánsan nem mutatható be egyszerűen az önérdék vagy a szankciók valószínűsítésének felbecsüléséből”,²⁹ hiszen ezek szorosan kötődnek a legitimitáshoz, vagyis ez a koncepció akár „működésképtelen” is lehet.

Egy kissé leegyszerűsítve: a társadalom nagy része nem ismeri, és nem is akarja megismerni az igazgatási eljárások rendjét, csupán a konkrét döntésekkel való erkölcsi egyetértés foglalkoztatja őket. Azonban nem lehet minden egyes esetre erkölcsileg helyes normát hozni, hiszen ennél az élet sokkal komplikáltabb, a szabályok pedig túl általánosak. Így a legitimitás nem magyarázható sem az eljárási, sem pedig az anyagi jogi normák helyességével. A döntések pedig sok esetben nem felelnek meg az önös érdekeknek sem, továbbá a szankció, aminek alapja a legitimitás pedig nem eredeztethető az alaki vagy anyagi normákból, ezért talán az egész koncepció hibás.

5. Legitimitáció és igazságos eljárás

*Hyde*hoz hasonló kérdésfeltevések során *Tom Tyler* „Miért engedelmeskednek az emberek a jognak” (*Why People Obey the Law*) című munkájában az emberek önkéntes szabálykövetésével kapcsolatban egészen más következtetésekre jut. A válaszokhoz az empiriához fordult és longitudinális vizsgálatokat végzett a konformitás normatív perspektíváival összefüggésben. Az igazságos (megfelelő) eljárás instrumentális perspektívája azt jelenti, hogy a jogvitában álló felek azon az alapon bíznak a vitát eldöntő bírói fórumban, mivel a döntéshozók direkt vagy indirekt módon képesek érvényessé tenni és érvényesíteni azt az álláspontot, ami számukra kedvező. Talán egyszerűbben: amíg az emberek úgy érzik, hogy a döntéseket kontrollálni tudják, addig úgy fogják gondolni, hogy az eljárás egyenlő feltételek mellett zajlik, amint azonban úgy gondolják, hogy a procedúra kikerült a kezükből, már az egyenlőtlenség (korrupció) gondolata is megjelenhet. Ezzel ellentétben a megfelelő eljárás normatív perspektívája esetében a felek inkább az eljárás normativitásával azonosulnak: ilyen lehet például az elfogultság, a neutralitás biztosítása, illetve megsértése, de ide tartozhat például az indokolatlannak tűnő udvariasság, jogosultságok megkérdőjelezés nélküli elfogadása stb., mint mind olyan tényező, amelyek a döntés végkimenetelét befolyásolhatják.

²⁹ ALAN HYDE: *The Concept of Legitimation in the Sociology of Law*. 2. Wisconsin Law Review. 379. 1983. 426. p.

Ezért gondolta Tyler, hogy a jogi autoritást (rendőrség, bíróság, ügyészség, közigazgatás stb.) instrumentális és normatív aspektusból is érdemes megközelíteni. Az *instrumentális* nézőpont szerint a felek „önmegvalósító perspektívája” alapján megpróbálják a döntéseket saját javukra fordítani, ha máshogy nem is, de legalább a bizonyítékok számukra megfelelő logikai sorrendben való felállításával. Ezáltal is elősegítve, hogy saját lehetőségeiket minél inkább kihasználva (a szerintük helyes) véleményüket prezentálják; vagyis a felek azért próbálják ellenőrzésük alá vonni az eljárást, hogy kontrolálni tudják az eredményt. A *normatív* eljárás során a vitában álló felek szintén élhetnek és élnek is álláspontjuk kifejtésének lehetőségével, de nem azért, mert befolyásolni akarják a döntéshozót, hanem mert arra akarják rábírní, hogy a problémát egyenlő, méltányos (*fair*) módon kezelje, sőt nem is akarják a döntés rendelkező részét befolyásolni, csupán elégséges az az elképzelés, hogy őket, mint feleket egyenlő és igazságos módon kezelték.

Tyler 652 személy megkérdezésével próbálta állításait bizonyítani; olyan személyeket kérdeztek meg, akiknek konkrét tapasztalataik voltak a rendőrséggel, illetve a bíróságokkal. A válaszadók általánosságban úgy nyilatkoztak, hogy meglehetősen nagymértékben rendelkeztek az eljárás menetét illetően (*process control*) és állításaik előadására és igazolására széles lehetőséggel bírtak. Ám körülbelül ugyanennyi megkérdezett, s ugyanazok (ugyanazon időintervallumra vonatkoztatva) úgy vélekedtek, hogy rendkívül kevés lehetősége volt a döntés kimenetelének befolyásolására. S Tyler vizsgálata szerint a megkérdezettek mégis sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak az eljárási szabályok ellenőrizhetőségének, mint a döntési eredmény befolyásolhatásának. Vagyis ebből következik, hogy a jogi eljárásokban résztvevők sokkal fontosabbnak tartották az ügyük *fair* módon történő előadásának rendjét, mint magának a döntésnek (mely az érdekeiket mozgathatná elő) a befolyásolását, mi több a kimenetelét.

A legitimitáció mérésének kérdése, inentől kezdve Tyler figyelmének középpontjába került; ennek egyik oka természetesen, hogy a szociológia – konkrétan mérhető – empirikus módszernek nemcsak nagyobb jelentőséget, de nagyobb bizonyító erőt is tulajdonít/tulajdonított. A metodikai kérdés dimenzionálásához a legitimitációt mindenekelőtt két részre bontotta: egyfelől a *kötelezettség (obligation)* a jogi hatalom iránti engedelmisség; másfelől a jogalkalmazó felé az *autoritás* feltétlen *támogatása*. Tyler a dimenziók által meghatározott indikátorok alapján azt találta, hogy sem az eljárás, sem a döntés kontrollálásának lehetősége nem állt korrelációban a válaszadók jog iránti engedelmisségi hajlandóságával; ugyanakkor az említett jelenségek kontrolja kihatással van a jog hatalmának megerősítéshez. Emellett azt találta, hogy az eljárás korrektségének víziója, mint például, hogy „elég időt és lehetőséget adjanak igényük előadására vagy a hatóság részéről udvarias bánásmódban részesülnek, esetleg jogaikról és kötelességeikről megfelelő tájékoztatást kapnak, felülírja a döntés számukra előnyös vagy előnytelen voltát” és a „*fair* processzus képze”, vagyis többségében az eljárás *normatív aspektusa* a jog autoritásának igazi támasza.³⁰ *Ez a támogatás erősíti a legitimitás hatalmát, s ez a legitimitáció az, ami természetes módon az egyik legerősebb szerepet játsza a jognak megfelelő viselkedés rendjében.*

Tyler empirikus adatai bizonyos szempontból konzisztensek Weber legális-rationális autoritás elméletével, miszerint azt az eljárás formalitása biztosítja: „az eljárás igazságosságának látszata jelenti a kulcsot a normativitásnak megfelelő döntéshez, ami a legitimitás

³⁰ TOM R. TYLER: *Why People Obey the Law*. Yale University Press. New Haven, 1990. 127. p.

tapasztalatának gyökere lehet (...) Az autoritás elfogadása sokkal inkább kötődik a procedurális egyenlőség elvéhez és főleg gyakorlatához, mint magához az autoritás képviselőjéhez, illetve annak döntéséhez”.³¹ Vagyis kimondható, hogy *a legitimitás alapja nem elsősorban a jogi instrumentumok helyessége, a döntések igazságossága, hanem elsősorban a jogalkotás és jogalkalmazás összhangja a fair eljárás víziójának biztosítása érdekében.*

IV. Összefoglalás

A *Weberre* vonatkozó sokféle megközelítés, illetve interpretáció közül érdemes volt áttekinteni a kifejezetten jogszociológiai neo-*weberi* intellektuális vállalkozásokat, amelyek *Weber* perspektívájából kiindulva vitték tovább a legitimitáció koncepcióját. Továbbá az autoritás és legitimitáció kérdésével kapcsolatban – a politikai szociológiával szoros összefüggésben – több tudományos vállalkozás is található, amelyek analizálták, továbbfejlesztették vagy éppen kritikával illették a *weberi* téziseket, így például *Martin Spencer* a *weberi* gondolatot továbbfejlesztve már definiált úgynevezett értékracionális autoritást, ahol a legitimitáció abszolútnak tekintett morális értékeken alapul. *David Campbell* pedig egyenes arra az álláspontra jutott, hogy *Weber* legitimitációval kapcsolatos értéksemleges elemzése ellentmondásokkal terhes. Szerinte az ellenmondás elsődleges forrása abban található, hogy anélkül próbálja megmagyarázni a jogi-társadalmi jelenséget, hogy annak hitbéli megértésére kísérletet tett volna. *Campbell* szerint *Weber* magyarázata figyelmen kívül hagyja a társadalom tagjainak legitimitációba vetett reális, empirikusan felmérhető dominanciába vetett hitét, s a kérdés elemzésére csupán saját, a hatalom rendszeréről alkotott tudását használta. Végül *Alan Hyde* empirikus kutatásai mutatták ki, hogy *Weber* formális legitimitációja irreleváns az emberek hétköznapi jogkövetésének magyarázatában. Szerinte a társadalom a jogi döntéseknél sokkal inkább annak (materiális értelmében vett) morális leképezésére koncentrál, mint annak formális értelemben vett korrekt meghozatalára. Intellektuálisan és kronológiailag is *Tom Tyler* munkáit volt érdemes még figyelembe venni, aki a jog érvényesülésének instrumentális és normatív perspektíváit vette górcső alá, s a fentiekkel ellentétben úgy találta, hogy a normativitás anyagi szabályain túl, a megfelelő eljárás (*fair procedure*) legalább annyira fontos a legitimitás kérdésében, s ez elsődleges faktor a jogkövetést illetően.

Akármerről is vizsgáljuk a poszt-*weberi* jogszociológiát, annak bizonyos finomításait (*David Campbell*, *Alan Hyde*), vagy éppen kritikáját (*Martin Spencer*, *Tom Tyler*) annyi mindenképpen megállapítható, hogy *Weber* legitimitás ideáltípusai komoly segítséget nyújtanak az emberei jogkövetés megértésének és megmagyarázásának problémáját illetően. Akár teoretikus, akár empirikus vizsgálatokat végeztek a *weberi* teóriák alapján, és azok módosították vagy kritikai szemlélettel illették azokat, mindenképpen hozzájárultak jogszociológiájának mélyebb megértéséhez, s ami talán még fontosabb, gyarapították és finomították nemcsak a jogszociológia teoretikus alapjait, hanem annak tapasztalati verifikációját is.

³¹ Uo. 162. p.

ZSOLT NAGY

NEO-WEBERIAN PERSPECTIVES OF THE SOCIOLOGY OF LAW

(Summary)

Being aware of the historical facts has made it possible to give a guideline to fully understand the discipline of sociology of law after Max Weber followed his thoughts. So, it has been turned attention to the contributors of Weberian perspective within the concept of legitimacy. In connection with legitimacy first of all it has been discussed *Gerald Turkel* and *Martin Spencer* theories developed new varieties of authority and the principle of absolute-value norms. After that it must have been shown how *David Campbell* pointed out some contradictions in Weber's explanations of legitimacy as faring away from the ideological roots. Continuing this work *Alan Hyde* empirical research in connection with Weber's theories about legitimacy has been shown why people obey the law. Perhaps the people take a greater care about the substantive moral values than the formal procedure in spite of Weber declared the law abide. Finally, it has been looked up *Tom Tyler's* works in order to understand the distinction between the instrumental and normative perspectives why society obey the norms and he found that the fair procedure may legitimate the legal authority. With these works, researches could refine the Weberian theories, not just the legitimacy's problem but the sociology of law as a whole.